

ФАКТИЧНІ СКЛАДИ ЯК СИСТЕМА ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ, ЩО Є ПІДСТАВОЮ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗМІНИ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

SET OF FACTS AS A SYSTEM OF LEGAL FACTS THAT ARE THE BASIS FOR THE EMERGENCE AND MODIFICATION OF LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF JUDICIAL POWER

Мельник О.Г.,
к.ю.н., старший викладач кафедри історії,
теорії держави і права та державного будівництва
Білоцерківський національний аграрний університет

У статті проаналізовано загальнотеоретичні підходи до розуміння сутності фактичних складів як підстав виникнення та зміни правових відносин, які утворюють певну систему та взаємодіють між собою. Визначено, що елементам фактичного складу притаманний специфічний системний спосіб зв'язку. Виділені суттєві ознаки та сформульоване власне визначення фактичних складів.

Ключові слова: юридичні факти, елементи фактичного складу, правові зв'язки, зміна правовідносин, ознаки юридичного складу, матеріальні відносини, правові наслідки.

В статье проанализированы общетеоретические подходы к пониманию сущности фактических составов в качестве оснований возникновения и изменения правовых отношений, которые образуют определенную систему и взаимодействуют между собой. Определено, что элементам фактического состава присущ специфический системный способ связи. Выделены существенные признаки и сформулировано собственное определение фактических составов.

Ключевые слова: юридические факты, элементы фактического состава, правовые связи, изменение правоотношений, признаки юридического состава, материальные отношения, правовые последствия.

The article analyzes general theoretical approaches to understanding the essence of the actual set of facts as the grounds for the emergence and change of legal relations that form a particular system and interact with each other. It is determined that the elements of the actual composition, inherent in a specific system communication. The set of facts is considered not only as a system of legal facts, but also for legally significant conditions. Elements of the set of facts and its peculiarities were analyzed.

It is specified that elements of the set of facts are included in the system of material relations and, as all phenomena of reality, are in interaction. They are linked by legal relations, sometimes quite complex. Thus, elements of the set of facts, inherent in a specific system communication.

The purpose of this article is to analyze existing approaches to understanding the concept and essence of set of facts as the grounds for the emergence, termination and transformation of legal relations that form a particular system and interact with one another.

The article formulated the actual definition of the set of facts as the grounds for the emergence, termination and transformation of legal relations. Thus, in our opinion, we should understand the totality of legal facts that form a certain system, are characterized by interdependence, interact with each other, and are also necessary and sufficient for the emergence, change or termination of legal relations, for example, in the field of the implementation of judicial power.

The major general theoretical approaches to the set of facts understanding were analyzed. Evolution of legal thoughts and ideas on the nature of the set of facts was studied.

Key words: set of facts, elements of set of facts, legal relations, change of legal relations, signs of legal composition, material relations, legal consequences.

Підставами виникнення, зміни та припинення більшості правових відносин є не поодинокі юридичні факти, а так звані фактичні склади, які охоплюють різні комбінації як дій, так і подій, а також правові стани, які у даному випадку є елементами фактичного складу. Ефективне визначення меж конкретних фактичних складів має особливе значення для правовідносин у сфері реалізації судової влади, оскільки здійснення правосуддя вимагає чіткості та однозначності у визначенні кожного правового факту.

Дослідженню поняття та змісту фактичного складу, проблем теорії юридичних фактів у загальній теорії права в цілому присвячені праці таких вчених, як: С. Алексєєв, Ю. Гревцов, З. Іванова, В. Ісаков, С. Кечекьян, В. Копейчиков, М. Рабінович, М. Рожкова, А. Селіванов, В. Сінюков, О. Скакун, Ю. Толстой, Р. Халфіна, Г. Чувакова, Л. Явич та ін.

Однак, незважаючи на глибокі дослідження, проблеми юридичних фактів не втратили своєї актуальності і до тепер. Безперервний процес накопичення нових знань спонукає дослідників до уточнення, а інколи й перегляду тих чи інших підходів у визначенні механізму правового регулювання соціальних відносин і розвитку правовідносин.

Метою статті є аналіз існуючих підходів до розуміння поняття і сутності фактичних складів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин, які утворюють певну систему та взаємодіють між собою.

На сьогодні у юридичній науці загальновизнаною є позиція, відповідно до якої підставами виникнення, зміни та припинення більшості правовідносин (в цьому контексті правовідносини у сфері реалізації судової влади – не виняток) є не поодинокі юридичні факти, а так звані фактичні [1, с. 178-188], або іншими словами – юридичні склади [6, с. 53-79], які охоплюють різноманітні комбінації як дій, так і подій, а також інші юридичні факти, наприклад, правові стани, які у даному випадку є елементами фактичного складу.

Як писала з цього приводу З. Іванова, для руху правовідносин не завжди достатньо одного юридичного факту, оскільки, як правило, норма права пов'язує рух правовідносин з цілою групою юридичних фактів. Саме цю групу або сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення, зміни та припинення правовідносин, науковець називала фактичним складом [3, с. 57].

Якісно відрізняється на цьому тлі позиція С. Кечекьяна, який по суті заперечив саме існування поняття «фактичний склад». Так, на його думку, лише останній факт цього складу детермінує правовідношення, а, отже, виключно він є юридичним фактом [5, с. 162-171]. Проте, з такою думкою ми не можемо погодитись, оскільки останній за черговістю факт не призвів би до конкретних правових наслідків, якщо б не мало місце поєднання з іншими фактами, які зазначені в нормі права.

З цього приводу В. Іванов зазначив наступне. По-перше, до складу з необумовленим порядком накопичен-

ня завершальним по суті може стати будь-який елемент. З іншого боку, відсутність певного елемента може відігравати правоперешкоджаючу роль [6, с. 65]. По-друге, у випадках наявності зв'язку між елементами складу у вигляді певного юридично вагомому порядку накопичення, поява чергового елемента призводить до проміжних правових наслідків, зокрема створює юридичні можливості для накопичення наступних елементів [4, с. 37]. Вважаємо, наразі мають місце дві абсолютно різні ситуації. У першому випадку безпосередньо існує фактичний склад і, як наслідок, факти, що його утворюють, не можна визнати самостійними юридичними фактами. У іншому випадку можуть мати місце самостійні юридичні факти і тоді «кожний «крок» правового регулювання пов'язаний з рухом фактичної основи, з появою нових юридичних фактів і юридичних складів. У свою чергу, виникнення фактів відкриває можливість для наступного «кроку» правового регулювання і т. ін. [4, с. 12].

Дещо суперечливою у цьому контексті виглядає позиція М. Рожкової, яка також вважає, що елементами юридичного складу є юридичні факти. Проте, на її думку, у будь-якому випадку це самостійні юридичні факти, які за певних умов можуть породжувати конкретні юридичні наслідки. Далі М. Рожкова протирічить сама собі. Авторка зазначає, що норма права, яка передбачає абстрактну модель сукупності умов, пов'язує з настанням цієї сукупності певні наслідки. Особливістю ж юридичного складу є те, що для настання необхідних юридичних наслідків потрібен не один юридичний факт, а саме сукупність юридичних фактів. Тобто юридичні факти, які покликані утворити юридичний склад, у певній мірі обмежуються в своїй «автономності», але включення до юридичного складу не позбавляє їх цієї властивості в цілому [10]. З цією думкою ми погодитись не можемо, оскільки вважаємо, що факти, які входять до складу, самі по собі не є самостійними юридичними фактами, оскільки юридичне значення має виключно їх сукупність.

Таким чином, можна констатувати, що процес правового регулювання суспільних відносин можна розглядати як поелементно, так і комплексно. Залежно від цього буде мати місце абсолютного різна кваліфікація одного і того ж факту: або як самостійного юридичного факту, або як юридично значимого, що входить до відповідного фактичного складу.

Підсумовуючи вищевикладене, можна ще раз зазначити, що усі елементи фактичного складу мають значення для виникнення, зміни або припинення правовідносин, а тому всі вони є рівнозначними юридично значимими фактами, і, в свою чергу, останній юридичний факт відіграє роль своєрідного підсумку [9, с. 143].

На підтвердження цієї думки наведемо слова З. Іванової, яка писала: «Та обставина, що кожен з юридичних фактів, який входить до фактичного складу, призводить до правових наслідків лише в сукупності з іншими юридичними фактами, які також є елементами цього фактичного складу, не зменшує юридичного значення цих юридичних фактів» [3, с. 58].

Разом з тим, слід зауважити, що у літературі мали місце спроби довести неприйнятність використання терміну «фактичний склад». При цьому зазначалось: «...коли говорять, що факт юридичний, а склад – фактичний, то створюється помилкова уява, нібито значення має лише окремий юридичний факт, а сукупність юридично неважлива, вона має фактичний характер» [6, с. 66]. У зв'язку з цим пропонувалось використовувати виключно термін «юридичний склад». Подібну позицію займала і Л. Солодовник, яка писала, що «говорячи про юридичний факт, ми тим самим надаємо факту функціональну характеристику. Використовуючи поняття «фактичний склад», ми характеризуємо склад лише за будовою: фактичний склад – це склад фактів. Це непослідовно і невиправдано. Розгляд складу

як юридичного відображає його правові властивості щодо наслідків, є якісною характеристикою і відмежовує визначену сукупність фактів від інших фактичних комплексів, які мають опосередковане значення для встановлення правового результату» [11, с. 117]. Проте, зважаючи на те, що фактичні склади з самого початку є сукупністю юридичних фактів, на наш погляд, ототожнення їх з фактами дійсності, які не мають юридичного значення, є неможливим. Саме цей висновок на сьогодні є домінуючим у правовій науці, а тому у більшості випадків терміни «фактичний склад» та «юридичний склад» використовуються на рівних.

В. Гордєєв визначає фактичний склад як сукупність юридичних фактів, які є необхідними та достатніми для настання юридичних наслідків, що передбачені законом. Фактичні склади необхідно відрізнити від утворень іншого характеру – складних юридичних фактів. Основна їх відмінність у тому, що фактичний склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак одного факту [2, с. 46].

На думку С. Алексєєва, фактичний склад – це система юридичних фактів, необхідна для настання юридичних наслідків (виникнення, зміни чи припинення правовідносин). Фактичний склад становить собою комплекс самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення особливого юридичного факту [1, с. 178-188].

В. Ісаков абсолютно слушно виділяв системність як ознаку юридичного складу. Так, він зазначав, що:

1. Фактичному складу властива розчленованість на певні елементи. У свою чергу, юридичний факт – це саме елемент фактичного складу, а не просто його дробова частина. Елемент відрізняється від дробової частини за внутрішньою і зовнішньою ознаками. З внутрішньої сторони елемент є єдиним, завершеним, внутрішнім цілим. Із зовнішньої сторони елемент характеризується відносною незалежністю від системи, певною функціональною самостійністю [9, с. 25-30]. Стосовно юридичного факту, то він володіє як внутрішніми, так і зовнішніми властивостями елемента системи. У свою чергу, функціональна самостійність юридичного факту виражається у тому, що одні і ті ж самі юридичні факти можуть входити до різних складів.

2. Фактичні склади характеризуються не тільки розчленованістю на елементи, а і особливим способом зв'язку між ними. Саме спосіб зв'язку елементів є найбільш важливою ознакою, яка відрізняє систему від конгломерату. Так, конгломерат становить собою об'єднання елементів, які не пов'язані або майже не пов'язані один з одним. У системі ж існує тісний зв'язок і взаємодія елементів. У свою чергу, між елементами фактичного складу мають місце зв'язки двоякого характеру: вони включені до системи матеріальних відносин і, як усі явища дійсності, знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії. Вони пов'язані між собою юридичними відносинами, іноді досить складними. Таким чином, елементам фактичного складу притаманний специфічний системний спосіб зв'язку.

3. Спосіб зв'язку елементів визначає функціонування фактичного складу як складної системи. У деяких випадках процес розвитку фактичного складу супроводжується достатньо складною взаємодією матеріальних і юридичних відносин. Юридичний зв'язок спонукає до розвитку фактичну основу складу, а настання чергового факту тягне подальше розгортання юридичних зв'язків.

4. Як цілісна система фактичний склад характеризується додатковою ознакою, яка окремо не притаманна для його елементів. У даному випадку мова йде про правовий наслідок, тобто усі елементи складу разом, у системі, призводять до настання юридичного наслідку. Жоден елемент такою властивістю не володіє.

Так, В. Ісаков обґрунтовує думку про те, що фактичні склади слід відрізнити від сукупності юридичних фактів та юридичних умов, оскільки останні не є елементами фактичного складу. Більше того, на думку вченого, виник-

ненню юридичного факту завжди передують певні юридичні умови.

Визначивши основні підходи до розуміння сутності фактичних складів, спробуємо виділити їх суттєві ознаки:

1. Фактичний склад складається із сукупності юридично значимих фактів. Юридично значимі факти – це будь-які конкретні життєві обставини (діяння, події, стани), передбачені законом як підстави для виникнення правових наслідків. На відміну від власне юридичного факту юридично значимі факти самі по собі не можуть породжувати правові наслідки, оскільки їх настання можливе лише тоді, коли має місце передбачена законом їх сукупність.

2. Юридично значимі факти, які утворюють фактичний склад, закріплюються у правових нормах.

Таким чином, будь-який фактичний склад лише тоді набуває юридичного значення, коли він так чи інакше знаходить закріплення у нормах права. При цьому вони можуть бути закріплені як у гіпотезах, так і у диспозиціях та навіть санкціях правових норм. Так, не зважаючи на те, що дію диспозиції «викликає» гіпотеза, слід врахувати, що, якщо настануть передбачені гіпотезою обставини, то суб'єкти правовідносин мають здійснити або утриматись від здійснення юридично значимих дій. У свою чергу, здійснення таких дій приведе до певних правових наслідків. Останнє і доводить, що поведінка, передбачена диспозицією, є нічим іншим як юридично значущим фактом.

3. Фактичні склади призводять до певних правових наслідків. Саме це є істотною ознакою будь-якого фактичного складу, оскільки саме за нею здійснюється відмежування фактичного складу від юридично значимих фактів, які самі по собі правових наслідків не породжують.

4. Ще одна важлива риса фактичного складу полягає у тому, що життєві обставини, які входять до нього, створюють певну цілісну систему, в якій елементи фактичного складу знаходяться у певному взаємозв'язку і взаємоза-

лежності. До того ж кінцевий ефект є результатом всього комплексу фактів – фактичного складу в цілому. Важливо зазначити, що між елементами фактичного складу існують двоякі зв'язки: по-перше, як усі явища дійсності, вони знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. По-друге, ці елементи пов'язані між собою юридичними відносинами, часто досить складними [12, с. 156].

Досліджуючи підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері реалізації судової влади, слід зауважити, що норми чинного законодавства можуть породжувати правові наслідки як за наявності одного юридичного факту, так і цілого юридичного складу. При цьому, як вже зазначалось вище, окремий юридичний факт призводить до юридичних наслідків незалежно від інших фактів. Сукупність юридичних фактів, які утворюють єдиний склад, можуть мати правові наслідки виключно за умови наявності усіх юридично значимих фактів, що складають єдиний фактичний склад.

Переважаюча більшість юридичних наслідків у сфері реалізації судової влади породжується не дією одиничних юридичних фактів, а саме детермінується юридичними складами. Зазначена ситуація пояснюється низкою специфічних рис, якими характеризуються правові відносини у сфері реалізації судової влади, а також тими завданнями, які ставляться перед судовими органами у процесі реалізації своїх повноважень [8, с. 149].

Підсумовуючи вищевикладене, спробуємо сформулювати власне визначення фактичних складів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади. Так, під ними, на нашу думку, слід розуміти сукупність юридичних фактів, які утворюють певну систему, характеризуються взаємозалежністю, взаємодіють між собою, а також є необхідними та достатніми для виникнення, зміни або припинення правовідносин у сфері реалізації судової влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981–1982. – Т. 2. – 1982. – 360 с.
2. Гордеев В. В. Поняття і зміст фактичного складу / В. В. Гордеев // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 597. – С. 45–49.
3. Иванова З. Д. Основания возникновения правоотношений по советскому праву : Дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / З. Д. Иванова. – М., 1951. – 280 с.
4. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В. Б. Исаков. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 128 с.
5. Кечекьян С. Ф. Правоотношение в социалистическом обществе : монография / С. Ф. Кечекьян. – М. : Госюриздат, 1958. – 188 с.
6. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве : монография / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 184 с.
7. Крестовська Н. М. Теорія держави і права : Елементарний курс. Видання друге / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. – Х. : Одиссей, 2008. – 432 с.
8. Мельник О. Г. Теоретичні засади правовідносин у сфері реалізації судової влади : Дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Г. Мельник ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2014. – 190 с.
9. Прохоренко В. К. Методологические принципы общей динамики систем : монография / В. К. Прохоренко. – Минск : БГУ, 1969. – 132 с.
10. Рожкова М. А. Юридические факты в гражданском праве / М. А. Рожкова // Хозяйство и право. – 2006. – Приложение к № 7. – 80 с.
11. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві України : Дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Л. В. Солодовник. – Харків, 2004. – 199 с.
12. Чувакова Г. М. Поняття фактичного складу в системі категорій правознавства / Г. М. Чувакова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 45. – С. 154–157.